

Ξαναδιαβάζοντας κριτικά την ιστορία της Σοβιετικής Ένωσης

Κάποτε, τον καιρό του Ψυχρού Πολέμου, οι ειδήσεις για την υγεία των σοβιετικών ηγετών γίνονταν πρωτοσέλιδο στις εφημερίδες του κόσμου. Αφότου όμως η Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών (ΕΣΣΔ), αυτό το αχανές κράτος με τον βαρύνοντα ρόλο στην ιστορία του εικοστού αιώνα, κατέρρευσε πριν από τριάντα χρόνια, ο κόσμος σχεδόν ξέχασε την ύπαρξή της. Στον βαθμό που θυμούνται ότι υπήρχε κάποτε ένα τέτοιο κράτος, οι κάτοικοι του δυτικού κόσμου πιστεύουν ότι ξέρουν όλα όσα χρειάζεται να ξέρει κανείς γι' αυτό: ήταν μια ολοκληρωτική δικτατορία όπου οι άνθρωποι υπέφεραν και η οποία δίκαια και αναπόφευκτα παραδόθηκε στις δυνάμεις της δημοκρατίας και του καπιταλισμού. Όταν όμως κανείς ξέρει ό,τι χρειάζεται να ξέρει για κάτι, δεν χρειάζεται να μάθει τίποτε γι' αυτό. Τα μόνα τμήματα της σοβιετικής ιστορίας που παραμένουν ζωντανά στην δημόσια συζήτηση και την δημόσια ιστορία είναι η ρωσική επανάσταση και ορισμένες πτυχές της σταλινικής περιόδου, κυρίως η τρομοκρατία της δεκαετίας του τριάντα και ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος. Γι' αυτό οι ιστορικοί, που κάποτε δημοσίευαν πραγματείες για τις πιο απόκρυφες και ανιαρές πτυχές της Σοβιετικής Ένωσης, βρέθηκαν αναγκασμένοι μετά το 1991 για να διατηρήσουν την προσοχή του κοινού να παράγουν αφειδώς ιστορίες της ρωσικής επανάστασης και βιογραφίες των τριών μεγάλων μορφών της ΕΣΣΔ (Λένιν, Τρότσκι, Στάλιν). Οι λόγοι γι' αυτό είναι προφανείς· αφενός αυτά τα περιστατικά και πρόσωπα είναι από τα πιο δραματικά, και άρα πιο ενδιαφέροντα, ολόκληρου του εικοστού αιώνα και αφετέρου οι πρώτες δεκαετίες μετά την επανάσταση προσφέρονται καλύτερα για τις ιδεολογικές διαμάχες μεταξύ σοσιαλισμού και καπιταλισμού, που υποχώρησαν μεν μετά την πτώση της ΕΣΣΔ αλλά δεν πέθαναν μαζί της.

Ωστόσο η ιστορία της ΕΣΣΔ δεν τελείωσε το 1945 ούτε με τον θάνατο του Στάλιν το 1953, όσο και αν στην εποχή του διαμορφώθηκαν τα βασικά χαρακτηριστικά του σοβιετικού συστήματος, αλλά το 1991 και δεν είναι δυνατόν να την μάθουμε χωρίς να ξέρουμε το δεύτερο μισό της. Και αν θέλει να αξιολογήσει κανείς ακριβοδίκαια το μεγαλύτερο σοσιαλιστικό πείραμα στην ανθρώπινη ιστορία μέχρι σήμερα οφείλει να το εξετάσει σε όλη του την διάρκεια, ιδίως στην περίοδο που δεν αντιμετώπιζε πια υπαρξιακές απειλές και το πρόβλημα της εκβιομηχάνισης μιας κατά βάση αγροτικής οικονομίας, δηλαδή στην μετασταλινική περίοδο.

Αυτή την ανάγκη έρχεται να καλύψει το τελευταίο βιβλίο της Σίλα Φιτζπάτρικ, προσφέροντας όπως λέει και ο τίτλος του μια σύντομη αλλά ολοκληρωμένη ιστορία της Σοβιετικής Ένωσης, από αρχής μέχρι τέλους. Διακεκριμένη σοβιετολόγος, η Αυστραλέζα Φιτζπάτρικ είναι εξέχον μέλος μιας ομάδας

αναθεωρητών ιστορικών που από την δεκαετία του εξήντα και μετά αμφισβήτησαν την κυρίαρχη ψυχροπολεμική προσέγγιση στην μελέτη της ΕΣΣΔ, η οποία έδινε έμφαση στην έννοια του ολοκληρωτικού κράτους που ελέγχει τα πάντα, υπερασπιζόμενοι αντίθετα μια λιγότερο ιδεολογική, περισσότερο κοινωνιολογική προσέγγιση, εστιασμένη στον ρόλο των κοινωνικών δυνάμεων και τα βιώματα των απλών ανθρώπων.

Αυτό ακριβώς το πνεύμα διέπει την Σύντομη Ιστορία της Σοβιετικής Ένωσης. Ο αναγνώστης δεν θα βρει εδώ ούτε καταλόγους με ημερομηνίες και ονόματα ούτε μια ιστορία των κομματικών συνεδρίων και των αποφάσεών τους ούτε, σε αντίθεση με ό,τι υπόσχεται το οπισθόφυλλο, ζωηρές προσωπογραφίες ηγετικών μορφών. Η Φιτζπάτρικ αρνείται επίσης συνειδητά να θέσει το ζήτημα κατά πόσον η σοβιετική κοινωνία ήταν πραγματικά σοσιαλιστική με βάση τις αρχές των Μαρξ-Ένγκελς και δεν πολυενδιαφέρεται να βρει αναγκαστικές αιτίες της γέννησης και της εξέλιξης της ΕΣΣΔ παρά τονίζει, ίσως υπερβολικά, τον ρόλο της τυχειότητας και της συγκυρίας. Αντίθετα, χωρίς φόβο και πάθος, με έναν συνδυασμό ενθουσιασμού και αποστασιοποίησης για το αντικείμενό της που παραπέμπει στην μελέτη ενός αρχαίου πολιτισμού, π.χ. της αρχαίας Αιγύπτου ή των ελληνιστικών χρόνων, αλλά σπανίζει στην μελέτη της σύγχρονης ιστορίας και δη της σοβιετικής, υιοθετεί, όπως δηλώνει στην εισαγωγή του βιβλίου, μια ανθρωπολογική οπτική για να μας δείξει πως ήταν και άλλαζε η ζωή των κατοίκων της Σοβιετικής Ένωσης κατά τις επτά δεκαετίες της ύπαρξής της.

Μας δίνει έτσι ένα πυκνό, συναρπαστικό και καλογραμμένο πανόραμα που αναιρεί πολλές κατεστημένες απόψεις, συμπεριλαμβανομένης εκείνης ότι η ΕΣΣΔ, τουλάχιστον μετά την άνοδο του Στάλιν, έμεινε αναλλοίωτη μέχρι τέλους. Έτσι βλέπουμε ότι η δεκαετία του είκοσι, για την οποία κυριαρχεί η εικόνα της τεράστιας καλλιτεχνικής δημιουργικότητας και του επαναστατικού ενθουσιασμού, ήταν για τους περισσότερους ανθρώπους μια περίοδος μεγάλης αβεβαιότητας και ανασφάλειας ενώ την δεκαετία του τριάντα οι σταλινικές εκκαθαρίσεις και ο λιμός προκάλεσε η κολλεκτιβοποίηση της γεωργίας είχαν την υποστήριξη σημαντικών τμημάτων του πληθυσμού και συνοδεύονταν από έντονη κοινωνική κινητικότητα για πολλούς ανθρώπους εργατικής καταγωγής που επωφελήθηκαν από καινούργια εκπαιδευτικά προγράμματα καθώς και την σύλληψη ή εκτέλεση των προκατόχων ή προϊσταμένων τους για να αναρριχηθούν στην κομματική ιεραρχία. Μετά τον θάνατο του Στάλιν ακολούθησε μια περίοδος σχετικής φιλελευθεροποίησης, ραγδαίας οικονομικής ανάπτυξης και επέκτασης του κοινωνικού κράτους που από ορισμένες απόψεις θυμίζει τις εξελίξεις στην δυτική Ευρώπη την ίδια ακριβώς εποχή. Οι δεκαετίες του εξήντα και του εβδομήντα υπήρξαν και αυτές περίοδος ανάπτυξης και σχετικής ευημερίας συγκριτικά με το παρελθόν, αλλά σταδιακά εμφανίστηκαν σημάδια στασιμότητας και αυξανόμενης δυσφορίας. Μέσα σε αυτό το κλίμα ο Γκορμπατσόφ θα ξεκινήσει στα μέσα τις δεκαετίες του ογδόντα τις περίφημες μεταρρυθμίσεις του, οι οποίες θα θέσουν σε κίνηση μια σειρά αλυσιδωτών αντιδράσεων με κατάληξη την πτώση τόσο του ίδιου όσο και ολόκληρης της Σοβιετικής Ένωσης, μια πτώση που ξάφνιασε εξίσου τους οπαδούς και τους πολέμιους της.

Στην διάρκεια αυτής της αφήγησης η Φιτζπάτρικ καταρρίπτει και μερικούς ευρέως διαδεδομένους

μύθους που εξυπηρετούν ιδεολογικούς σκοπούς, αλλά δεν έχουν ιστορική βάση, όπως ότι ο Λένιν με την περίφημη «διαθήκη» του επιδίωξε τον εκδημοκρατισμό του μπολσεβίκικου κόμματος προς το τέλος της ζωής του ή ότι ο λιμός της δεκαετίας του τριάντα ήταν μια σκόπιμη γενοκτονία των Ουκρανών και όχι το αθέλητο επακόλουθο μιας καταστροφικής αγροτικής πολιτικής ή ότι το Σύμφωνο Μολότοφ-Ρίμπεντροπ αποδεικνύει την ταύτιση κομμουνισμού-φασισμού, ενώ στην πραγματικότητα ήταν μια κυνική αλλά ρεαλιστική προσπάθεια να κερδίσουν οι Σοβιετικοί χρόνο ώστε να προετοιμαστούν για τον επικείμενο πόλεμο, και αφού οι προσπάθειες να συνασπιστούν με τους Αγγλογάλλους εναντίον των Γερμανών είχαν πρώτα αποτύχει, ιδίως μετά την Συμφωνία του Μονάχου το 1938.

Παράλληλα η Φιτζπάτρικ εξετάζει και ορισμένες λιγότερο γνωστές πτυχές της σοβιετικής ιστορίας, όπως η θέση των γυναικών και ιδίως οι σχέσεις μεταξύ των διαφόρων εθνοτήτων. Ως προς αυτό δείχνει ότι στην ΕΣΣΔ υπήρχε μια περίπλοκη ισορροπία. Σε γενικές γραμμές οι διάφορες εθνότητες ήταν όντως ισότιμες, αλλά ανάλογα με την συγκυρία κάποια έθνη μπορούσαν να βρεθούν σχετικά ευνοημένα, όπως συνέβη με τους Γεωργιανούς, που γλύτωσαν τις χειρότερες πλευρές της κολλεκτιβοποίησης, ή ακόμα και καταδιωκόμενα, όπως έγινε με τον μαζικό εκτοπισμό των Τσετσένων προς το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Πάντως δεν υπήρχε καμία ιμπεριαλιστική εκμετάλλευση των μειονοτήτων από τους Ρώσους και ήταν μάλιστα πιο πιθανό μια μειονότητα να καταπιέζει μια άλλη, μικρότερη μειονότητα εντός των εδαφών της, όπως έκαναν οι Αζέροι με τους Γεωργιανούς και τους Αρμένιους.

Εν τέλει η Σοβιετική Ένωση που κατέρρευσε δεν ήταν ούτε ένα αρχιπέλαγος Γκουλάγκ ούτε βέβαια ένας σοσιαλιστικός παράδεισος. Δεν ήταν αυτή του Στάλιν, ο μπαμπούλας των αντικομμουνιστών και των φιλελευθέρων, αλλά εκείνη του Μπρέζνιεφ. Μια χώρα αυταρχική, αλλά όχι πια τυραννική. Μια χώρα με ικανοποιητικό βιοτικό επίπεδο για τα διεθνή δεδομένα, αλλά αισθητά χαμηλότερο από εκείνο της Δύσης. Μια χώρα με χαμηλή κοινωνική ανισότητα, αλλά μια αυστηρή κοινωνική ιεραρχία και εκτεταμένη διαφθορά. Μια χώρα που προσέφερε στους πολίτες της πλήρη απασχόληση, υψηλό μορφωτικό επίπεδο και φθηνά βασικά αγαθά, αλλά αδυνατούσε να ικανοποιήσει τις αυξανόμενες προσδοκίες τους για καταναλωτικά αγαθά και πολιτιστικές ελευθερίες. Πάνω απ' όλα όμως μια χώρα που το σύστημά της αδυνατούσε να μεταρρυθμιστεί.

Η ειρωνεία είναι ότι με εξαίρεση ίσως τους προσανατολισμένους στην Δύση και τον εθνικισμό λαούς της Βαλτικής κανείς δεν ήθελε να διαλυθεί η ΕΣΣΔ. Δεν υπήρχε στην χώρα κανένα δημοκρατικό κίνημα που επιδίωκε αλλαγή καθεστώτος. Όταν όμως με πρωτοβουλία των ίδιων των κομματικών ελίτ ο έλεγχος του Κομμουνιστικού Κόμματος πάνω στην κοινωνία και την οικονομία χαλάρωσε, οι κεντρόφυγες δυνάμεις αποδείχτηκαν τόσο ισχυρές ώστε διέλυσαν όχι μόνο το κοινωνικοοικονομικό σύστημα αλλά και το ίδιο το κράτος. Λέμε συχνά ότι η Σοβιετική Ένωση έπεσε, που υπονοεί ότι κάποιος ή κάτι την έριξε, οι ΗΠΑ ή ο λαός, αλλά θα ήταν σωστότερο να πούμε, όπως κάνει η Φιτζπάτρικ, ότι η Σοβιετική Ένωση αυτοκαταστράφηκε.

Υπάρχει όμως και ένα άλλο, πιο βασικό, πιο ανθρώπινο μάθημα που πρέπει να κρατήσουμε από αυτήν

την σύντομη ιστορία της Σοβιετικής Ένωσης, το οποίο συνοψίζεται στην ακόλουθη φράση από τον επίλογο: «Οι ποσότητες αίματος που είχαν χυθεί για να δημιουργηθεί και να διατηρηθεί η Σοβιετική Ένωση ήταν τεράστιες. Ένα μέρος του ήταν αίμα ιδεαλιστών, ένα άλλο μέρος του ήταν αίμα κακοποιών και πολιτικών καριέρας, αλλά το μεγαλύτερο μέρος του ήταν αίμα απλών ανθρώπων που προσπαθούσαν να επιβιώσουν».